

DEMOGRAFI:

Nüfus meselelerine sosyolojik bir bakış

Ders 5 : Demografinin veri kaynakları

Doç. Dr. Didem Daniş
Galatasaray Üniversitesi
Sosyoloji Bölümü
ddanis@gsu.edu.tr

Ders 5:

Demografinin veri kaynakları

Bu derste ele alınacak konular

- 1) Nüfus sayımları
 - Neden nüfus sayımı yapılır?
 - Nüfus sayımlarının güvenilirliği
 - Nüfus sayımlarının tarihi
 - Dünyada ve Türkiye’de nüfus sayımları
- 2) Demografik araştırmalar
- 3) Nüfus kayıtları ve doğum-ölüm istatistikleri
- 4) Türkiye’de nüfus

Nüfusbilimin veri kaynakları

1. Nüfus sayımları (betimleyici)
2. Demografik araştırmalar (betimleyici)
3. Nüfus kayıtları ve doğum-ölüm istatistikleri (nüfus hareketleriyle ilgili istatistikler)

1. Nüfus sayımları

Nüfus sayımı, bir yerdeki nüfusun belli bir zaman diliminde sayılması işidir.

Sayımlar nüfusun niceliğini ve niteliğini, yani büyüklüğünü ve özelliklerini tanımayı sağlar.

Nüfus sayımları demografinin temel veri kaynağıdır. Bir ülkedeki nüfusun tümü sayıldığı için oldukça masraflı ama kapsamlı bir bilgi edinme yöntemidir.

Nüfus sayımları belli bir zaman diliminde nüfusun bütününe uygulandığı için **bir fotoğraf** olarak düşünülebilir.

Neden nüfus sayımı yapılır?

Genel nüfus sayımları öncelikle **devlet yönetimini kolaylaştırmak için** yapılmaktadır.

“Bilgi iktidardır” düsturu üzerinden, ilk nüfus sayımları yöneticiler tarafından denetimleri altındaki nüfusu daha iyi tanıyarak daha etkin bir yönetim kurmak için yapılıyordu.

Eski tarihlerde yapılan sayımların temel amacı askere alınabilecek erkek sayısını belirlemek ve vergilendirme işini kolaylaştırmaktı. Bu yüzden bu sayımlarda sadece erkekler, haneler veya mallar sayılıyordu.

19. Yüzyılda Osmanlı’da yapılan ilk nüfus sayımlarında da sadece erkekler sayılmıştır.

Nüfus sayımlarının güvenilirliği

→ Olası hatalar

→ Eksik sayılanlar

Özellikle çocukların ve kadınların eksik sayılması yaygın görülen hatalardan biridir. Eksik sayılma oranı Fransa gibi titiz sayım yöntemleri kullanılan ülkelerde nüfusun %1,5-2'sine denk gelir. ABD'de son nüfus sayımında 5 milyon kişinin sayılmadığı tahmin edilmektedir.

→ Çift sayılanlar

→ Yaşları tespit edilemeyenler

Özellikle kırsal bölgelerde, doğum kayıtlarının geç tutulması ve doğanın ritmiyle bağlantılı zaman kavrayışından dolayı yaşların yanlış açıklanması sık rastlanılan bir hatadır.

* Bu hatalar nüfusun gerçek büyüklüğünden daha fazla veya daha az çıkmasına neden olur

* Ayrıca siyasi veya ekonomik amaçlarla, sayım sonuçlarının manipüle edilmesi de hatalı sonuçlara neden olabilir.

Türkiye'de yerleşim yerleri, sayım sonucunda tespit edilen nüfusa orantılı olarak İller Bankası'ndan gelir aldıkları için, yerel yönetimler hemşehrilerinin "memleketlerinde" sayılması için gayret göstermektedir.

Nüfus sayımlarının tarihi

Dünyada ilk sayımlar Çin’de (M.Ö. 3050), Sümer’de, Mısır’da (M.Ö. 2750), Hint Krallığı’nda, antik Yunan ve Roma’da yapıldı. Bu dönemdeki sayımların bilimsel bir yönü yoktu, devletin daha iyi yönetilmesi için (askere alma ve vergilendirme) haneler ve erkekler sayılıyordu.

Modern nüfus sayımları 19. yüzyılda başladı.

“Domesday Book”

1086’da İngiltere’yi fetheden I. William tarafından, hükmedeceği nüfusu ve vergilendirilecek malların miktarını öğrenmek için yapılmış erken bir nüfus sayımı örneğiydi.

Dünyada nüfus sayımları

- Bugün dünyada bütün ülkelerde en az bir kez nüfus sayımı yapılmıştır. Bunun tek istisnası Çad'dır.
- Özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlığını kazanan Asya ve Afrika'daki azgelişmiş ülkeler, Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu'nun yardımıyla bu sayımları gerçekleştirmişlerdir.
- Siyasi açıdan çalkantılı ve otoriter ülkelerde nüfus sayımlarının askıya alınması yaygın bir durumdur.
- Örneğin **Irak'ta** en son sayım 1987'de yapılmıştı. 2003 Amerikan işgali sonrasında yapılması planlanan sayımlar mezhep çatışmaları ve siyasi sürtüşmelerden dolayı ertelenmektedir. Bu açıdan özellikle Kerkük sayımıyla ilgili tartışmalar dikkat çekicidir.

LÜBNAN: Çok dinli ve mezhepli bir toplum yapısına sahip olan Lübnan'da Fransız mandası döneminde 1932'de yapılan nüfus sayımından beri genel sayım yapılmamıştır. O sene yapılan sayımın sonucunda cumhurbaşkanlığı, başbakanlık, meclis başkanlığı gibi siyasi mevkiler, çeşitli dini ve mezhep gruplarına dağıtılmıştır. O günden bu yana Müslümanların, sayısı ciddi oranda artmış olmasına rağmen, yeni sayım yapılmamaktadır. 1970'li yıllarda çok kanlı bir iç savaş yaşamış olan ülkede nüfusun etnik ve dini dağılımı en hassas konulardan biridir.

Osmanlı'da nüfus sayımları

- Her devlette olduğu gibi, hükümlanlığı altındaki insan, mal ve hane sayısını bilmek ve böylece daha etkin bir siyaset gütmek için Osmanlı döneminde de nüfus kayıtları tutuluyordu.
- Modern tarzda nüfus sayımlarından önce toprakla ilgili kayıtların tutulduğu «**tahrir defterleri**» ve esnaf için tutulan «**yoklama defterleri**» vardı. Ancak bunlar kısmi ve parçalı bilgi derlemeleriydi.
- **Osmanlı'da ilk genel nüfus sayımı** II. Mahmut devrinde **1830-1831** yıllarında yapıldı. Anadolu ve Rumeli'yi kapsayan bu sayım, yönetimin modernleşme ve merkezileşme çabalarının önemli bir ayağı ve göstergesi sayılabilir.
- Bundan daha önce **1829'da İstanbul'da bir nüfus sayımı** yapıldı.
- Osmanlı-Rus Savaşı'nda başgösteren ekmek sıkıntısına karşı erzak dağıtımını düzenlemek için yapılan bu sayımda İstanbul (bugünkü sur içi, yani Fatih ilçesi) ve Bilad-ı Selase (Eyüp, Galata ve Üsküdar)'nin toplam nüfusu 359.089 olarak tespit edildi.

İstanbul'da ilk nüfus sayımı

- Bu modern nüfus sayımı öncesinde, İstanbul'a izinsiz göçleri engellemek, aşırı şişkin nüfusu denetim altına almak ve «uygunsuz» kişileri saptayarak kentten çıkartmak için çeşitli **nüfus yoklamaları** yapılıyordu.
- **Sonradan gelip yerleşenlerin engellenmesi** için esnafın birbirine kefil edilmesi, mahalledeki imamların yeni gelenlere dikkat etmesi gibi yöntemler kullanılıyordu.
- **İstanbul'da 1829'da yapılan ilk modern nüfus sayımının üç temel amacı** vardı:
 - Başkente göçleri önlemek
 - İaşe sorunlarının giderilmesi
 - Güvenlik sağlanması
- Bundan önce **1828'de** askerliğe elverişli olanların tespit edilmesi için **askeri amaçlı bir sayım** yapılmış ancak bu girişim savaş dolayısıyla bitirilememişti.
- Osmanlı'da **sayımlarda erkek müslüman nüfus sayılmış** ve gerçek kişilerin fert fert görülerek kaydedilmesi metodu kullanılmıştı.
- Sedat Bingöl'ün 1829 İstanbul Nüfus Sayımı ile ilgili kitabı bu konularda çok kıymetli bilgiler sunan bir kaynaktır. (Bingöl, 2004)

Türkiye’de nüfus sayımları

2000 GENEL NÜFUS SAYIMI CENSUS OF POPULATION

Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri
Social and Economic Characteristics of Population

II / Province
06 - ANKARA

T.C. BAŞBAKANLIK DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ
STATE INSTITUTE OF STATISTICS PRIME MINISTRY REPUBLIC OF TURKEY

- Türkiye’de Cumhuriyet döneminde 14 nüfus sayımı yapılmıştır.
- İlk nüfus sayımı 1927’ de, ikincisi 1935 ‘de yapılmıştır.
- Bundan sonra, her beş yılda bir düzenli olarak devam edilmiştir.
- 1990’dan sonra her on yılda bir yapılması kararına rağmen, seçmen kütüklerini güncellemek için 1997’de bir nüfus tespiti yapılmıştır.
- 2006’dan beri “ADNKS”’ne geçilmiştir.

Türkiye’de nüfus sayımları

YILLAR	NÜFUS	ART. HIZ (bin)	ERKEK	KADIN	KENT NÜFUSU		KÖY NÜFUSU	
20.10.1927	13.648.270	-	6.563.879	7.084.391	3.305.879	24.22	10.342.391	75.78
20.10.1935	16.158.018	21.10	7.936.770	8.221.248	3.802.642	23.53	12.355.376	76.47
20.10.1940	17.820.950	19.59	8.898.912	8.922.038	4.346.249	24.39	13.474.701	75.61
21.10.1945	18.790.174	10.59	9.446.580	9.343.594	4.687.102	24.94	14.103.072	75.06
22.10.1950	20.947.188	21.73	10.572.557	10.374.631	5.244.337	25.04	15.702.851	74.96
23.10.1955	24.064.763	27.75	12.233.421	11.831.342	6.927.343	28.79	17.137.420	71.21
23.10.1960	27.754.820	28.53	14.163.888	13.590.932	8.859.731	33.69	18.895.089	68.08
24.10.1965	31.391.421	24.63	15.996.964	15.394.457	10.805.817	34.42	20.585.604	65.58
25.10.1970	35.605.176	25.19	18.006.986	17.598.190	13.691.101	38.45	21.914.075	61.55
26.10.1975	40.347.719	25.01	20.744.730	19.602.989	16.869.068	41.81	23.478.651	58.19
12.10.1980	44.736.957	20.65	22.695.362	22.041.595	19.645.007	43.91	25.091.950	56.09
20.10.1985	50.664.458	24.88	25.671.975	24.992.483	26.865.757	53.03	23.798.701	46.97
21.10.1990	56.473.035	21.71	28.607.047	27.865.988	33.326.351	59.01	23.146.684	40.99
30.11.1997	62.865.574	15.08			40.882.357	65.00	21.983.217	35.00
22.10.2000	67.803.927	18.28			44.006.274	64.90	23.797.653	35.10

2000 yılı sonuçlarındaki yıllık nüfus artış hızı rakamı 1990-2000 dönemine ilişkindir. 30.11.1997 tarihine ilişkin veriler, seçimler için "Nüfus Tesbiti" verileridir. KAYNAK: DİE (11 EKİM 2000 - 26 AĞUSTOS 2002)

2. Demografik araştırmalar

Bu araştırmalar

- Daha geniş bir kapsam,
- Daha net tanımlanmış bir amaç,
- Daha zel konular,
- Daha spesifik sorular,
- Daha uzun anketler kullanılarak yapılır.

Demografik araştırmalar genel nüfus sayımları ve doğum-ölüm istatistiklerine **tamamlayıcı bir yöntem** olarak kullanılır. Daha detaylı sorular soma imkanı olduğu için **nüfusun fotoğrafını daha yakından çekme**, yani bazı özel konulara odaklanma imkanı vardır.

Bu araştırmalar, genellikle ülkelerin nüfus ve istatistik müdürlükleri tarafından yürütülür. Türkiye’de bu içi **TÜİK** (Türkiye İstatistik Kurumu, eski adıyla DİE) ve Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü stlenmiştir.

DEMOGRAFİK ARAŞTIRMA TİPLERİ

→ Uzun süreye yayılmış anket

Bu yöntemde, bir demografik grubun veya yaş kuşağının zaman içinde takip edilmesi söz konusudur. Uzun süreli araştırma ekipleri kurulması gerektiği için **masraflı** ama **derinlemesine bilgi** edinme konusunda kıymetli bir yöntemdir.

→ Demografik biyografi araştırmaları

Bir öncekine göre daha düşük maliyetli bir yöntemdir. Kişilerin doğum, evlilik, ölüm gibi demografik olayları yaşamalarına dair geriye dönük sorularla bilgi toplanmasını amaçlar. Bu açıdan **retrospektif** bir yöntemdir. Gelişmekte olan ülkelerde daha yaygın olarak kullanılır.

Türkiye’de demografik araştırmalar

- Türkiye’de yapılan demografik araştırmaların en önemlileri **Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü** tarafından gerçekleştirilmektedir. İlki 1968’de yapılan ve her beş yılda bir gerçekleştirilen bu demografik araştırmalar, kırk yıllık bir dönemi kapsadığı için tarihsel olarak karşılaştırmalı inceleme imkanı da sunmaktadır.
- Bu demografik araştırmalar **nüfus sayımının ara dönemlerinde** gerçekleştirilmekte, böylece hem **tamamlayıcı demografik veri** sağlamakta hem de **nüfus ve sağık göstergelerine ilişkin bilgi** üretmektedir. Bu veriler, devlet kurumlarının hizmet alanları ile ilgili bilgileri güncellemesi ve politika önceliklerini belirlemesi açısından önemlidir.
- 1968 Türkiye’de Aile Yapısı ve Nüfus Sorunları Araştırması
 - 1973 Türkiye Nüfus Yapısı ve Nüfus Sorunları Araştırması
 - 1978 Türkiye Doğurganlık Araştırması
 - 1983 Türkiye Doğurganlık ve Aile Sağık Araştırması
 - 1988 Türkiye Doğurganlık ve Sağık Araştırması
 - 1993 Türkiye Nüfus ve Sağık Araştırması
 - 1998 Türkiye Nüfus ve Sağık Araştırması
 - 2003 Türkiye Nüfus ve Sağık Araştırması
 - 2008 Türkiye Nüfus ve Sağık Araştırması

3. NÜFUS KAYITLARI

Doğumlar, ölümler ve evliliklerin bildirilmesi zorunlu olduğu için genel nüfus sayımından farklı olarak her zaman devam eden bir bilgi toplama yöntemidir.

Batı Avrupa'da ilk örnekler Kilise gelenğinde, vaftiz ve ölümlerin kaydedilmesiyle gerçekleşmiştir.

Fransa'da nüfus kayıtları, I. François'nın kiliselere doğum ve ölüm kayıtlarını tutma emri vermesiyle, 1539'da başlar. 1793'te bu görev belediyelere verilir.

Doğum-ölüm istatistikleri

- Doğum ve ölümlerin kaydedilmesi modern devletlerde yasal bir zorunluluktur. Vatandaşlar nüfus cüzdanı edinebilmek için kaydolmak zorundadır.
- **Potansiyel hatalar:** Yeni doğanların veya ölenlerin kaydedilmemesi veya geç kaydedilmesi, anne-baba isimlerinin yanlış yazılması, kayıtların eksik tutulması.
- Nüfus kağıdının kıymeti üzerine edebiyattan bir örnek için bkz. *Yaşar ne yaşar, ne yaşamaz*, Aziz Nesin, 197

Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye tezkeresinden nüfus cüzdanına
Türkiye’de bu istatistikler, Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü tarafından tutulmaktadır.
Kurumun internet sayfasında oldukça bilgilendirici yayınlar bulunmaktadır. www.nvi.gov.tr

Doğum istatistiklerinin güvenilirliği

İstatistik Umum Müdürlüğü «Nüfus Hareketleri 1935-1945» adlı kitabın önsözünde Türkiye’de en sık rastlanan sorunlardan biri olan doğanların geç kaydedilmesinden kaynaklı hatalara değinir:

«Fakat belli bir süre içinde nüfus bürolarına haber verilmesi zorunlu kılınan doğumların çoğunluğu yasal süre geçtikten beş-altı yıl sonra, çocuklar okula başlama çağına gelinceye kadar nüfusa kaydettirilmemekte, köylerimizde ise bu süre içinde meydana gelen doğumlardan ölümle sonuçlananları resmi makamlara hiç haber verilmemektedir. Bunun sonucu olarak yıl içinde meydana gelen doğum olaylarını doğru olarak nüfus kayıtlarından çıkarmak imkanı bulunmamakta olduğu gibi, o yılın doğum kütüklerindeki bilgiler, beş altı sene önceki doğumları da içermekte olması nedeniyle istatistiki açıdan bir anlam ifade etmemektedir.»

(İstatistik Umum Müdürlüğü’nün adı geçen yayınından aktaran Sedat Murat, 2006, s. 261)

Türkiye nüfusu

- 15-64 yaş grubundaki **çalışma çağındaki nüfus**, toplam nüfusun % 67,2'sini oluşturmaktadır.
- **0-14 yaş grubu** toplam nüfusun % 25,6'sını oluşturmaktadır.
- **65 ve daha yukarı yaş** grubundakilerse % 7,2'sidir.

Toplam nüfus (Aralık 2010 ADNKS)	73.722.988
Nüfus yoğunluğu (Km ² .ye düşen insan sayısı)	96
İstanbul'da nüfus yoğunluğu	1.551
Yıllık nüfus artış hızı	‰ 15,88
Ortalama yaş (toplam nüfus)	29,2
Kadın	29,8
Erkek	28,7
Ortalama yaşam süresi – Kadın	74
Ortalama yaşam süresi – Erkek	69
Şehirleşme oranı (Kentsel bölgelerde yaşayanların toplam nüfusa oranı)	% 76,3
KAYNAK: TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2010 Yılı Sonuçları http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=8428	

Türkiye’de nüfus

- 2050 yılı tahmini : 96 million
- Türkiye’de **nüfus artış hızı**:
 - 1960’da % 2,85
 - 2007’de % 1,21
 - 2050 (tahmini) % 0,03
- **Doğurganlık hızı**: 1990’da 2,8; 2007’de 2,17.
- **Doğumlar**: 2007’de yeni doğan bebek sayısı 1.361.000
- **Ölümler**: 2007’de 464.000; 2025’de tahmini 640.000 ; 2050’de tahmini 1.065.000.
- **Bebek ölümleri**: % 5 (az gelişmiş Afrika ülkeleriyle aynı oran), 2007’de 2,17%, 2025’de tahmini %1,22; 2050’de (tahmini) % 0,6.

KAYNAKÇA ve EK OKUMA

- BİNGÖL, Sedat. (2004) *1829 İstanbul nüfus sayımı ve Tophane kasabası*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi
- DÜNDAR, Fuat. (1999) *Türkiye nüfus sayımlarında azınlıklar*, İstanbul: Dost Yay.
- LESOİR, Edm. (1935) *Nüfus kütükleri*, Ankara: Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü
- MURAT, Sedat (2006) *Dünden bugüne İstanbul'un nüfus ve demografik yapısı*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası
- RABINOWICZ, Léon. (1930) *Nüfus mes'elesi : nüfus ilmi, nüfus tarihi ve nüfus hareketi*, Ankara : İktisat Matbaası
- SHORTER, Frederic C. ; Güvenç, Bozkurt. (1971) *Türkiye demografyası*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi
- TAPINOS Georges, "Données statistiques et faits sociaux", *La Démographie*, Ed. de Fallois, Paris, 1996, pp.35-49
- *1990 Genel nüfus sayımı: Daimi ikametgaha göre iç göçün sosyal ve ekonomik nitelikleri*. (1997) Ankara: D.İ.E.
- *2000 Genel nüfus sayımı: Nüfusun sosyal ve ekonomik nitelikleri* (2003) Ankara: D.İ.E.